

АБ ПАВЫШЭННІ КВАЛІФІКАЦЫІ НАСТАЎНІКАЎ У ШКОЛАХ БЕЛАРУСІ Ў ДАРЭВАЛЮЦЫЙНЫ ПЕРЫЯД

І. І. Петрашэвіч,

кандыдат педагагічных навук, дацэнт,
загадчык кафедры андрагогікі ІПКіП,

Беларускі дзяржаўны педагагічны ўніверсітэт імя М. Танка,
г. Мінск, Беларусь

Анагцаыя. У артыкуле разглядаюцца ідэі, накірункі і шляхі арганізацыі павышэння кваліфікацыі настаўнікаў у дарэвалюцыйных сярэдніх навучальных установах Беларусі. Абгрунтоўваецца неабходнасць і важнасць самаадукацыі і самаўдасканалення у прафесійным развіцці настаўнікаў.

Summary. The article discusses the ideas, directions and ways of organizing teacher training in pre-revolutionary secondary schools of Belarus. Substantiates the need and importance of self-education and self-improvement in the professional development of teachers.

Пераход у другой палове XIX – пачатку XX ст. да капіталістычнага спосабу вытворчасці, паскоранае развіццё прамысловасці, навуковых і культурна-адукацыйных кантактаў паміж краінамі абумовілі неабходнасць у высокакваліфікаваных спецыялістах. Гэтыя фактары паслужылі падставай для актуалізацыі праблемы прафесіянальнай падрыхтоўкі і павышэння кваліфікацыі настаўніка сярэдняй школы.

Адсутнасць на тэрыторыі Віленскай вучэбнай акругі вышэйшай навучальнай установы з’яўлялася стрымліваючым фактарам у развіцці педагагічнай адукацыі і ўкамплектаванні сярэдніх навучальных устаноў высокакваліфікаванымі кадрамі. Пытанне аб адкрыцці ўніверсітэта шма-

тразова падымалася Гарадскімі Думамі Мінска і Віцебска, буржуазнымі коламі і інтэлігенцыяй. Аднак у 1913 г. міністр асветы заявіў, што адкрыццё ўніверсітэта – «дело не спешное» [5, с. 250].

Адкрыццё ў 1910–1914 гг. у Беларусі трох настаўніцкіх інстытутаў (Мінск, Віцебск і Магілёў) не вырашыла праблему падрыхтоўкі і павышэння кваліфікацыі педагогаў сярэдніх навучальных устаноў. Пералічаныя ўстановы былі зарыентаваны на пачатковыя школы павышанага тыпу. Толькі Мінскі настаўніцкі інстытут атрымаў у 1914 г. права ажыццяўляць падрыхтоўку настаўнікаў гімназій [2, с. 64].

Большасць гімназічных педагогаў атрымлівалі агульнанавуковую і спецыяльную педагагічную адукацыю ў вышэйшых навучальных установах іншых навучальных акруг імперыі. У сярэдніх навучальных установах Беларусі працавалі выпускнікі Пецябургскага, Маскоўскага, Казанскага, Новарасійскага, Харкаўскага, Варшаўскага і Юр'еўскага ўніверсітэтаў, педагагічных інстытутаў, Марыінскіх вышэйшых жаночых вучылішчаў і духоўных акадэміяў [6, с. 100].

Колькасць выкладчыкаў з вышэйшай адукацыяй у канцы першага дзесяцігоддзя XX ст. заставалася нізкай. Напачатку 1913 г. большасць выкладчыкаў мужчынскіх гімназій мела закончаную вышэйшую адукацыю (80,5 %), незакончаную вышэйшую адукацыю – 6 %, сярэдняю адукацыю – 13,4 % выкладчыкаў. У жаночых гімназіях вышэйшую адукацыю мела 35,3% выкладчыкаў, сярэдняю – 60,3 %, незакончаную сярэдняю – 4,4 % [2, с. 65].

У мэтах паскоранага забеспячэння сярэдніх агульнаадукацыйных устаноў кваліфікаванымі кадрамі ў 1911–1914 гг. пачалі арганізоўвацца аднагодковыя і кароткачасовыя дзяржаўныя і прыватныя педагагічныя курсы.

Узросшыя патрабаванні да якасці гімназічнай адукацыі ў перадрэвалюцыйнай Беларусі з'явіліся перадумовай перагляду пастаноўкі вучэбна-выхаваўчага працэсу і паляпшэння яго функцыянавання. Міністэрства народнай адукацыі, упраўленне Віленскай вучэбнай акругі, кіраўніцтва сярэдніх навучальных устаноў праводзілі карпатлівую работу, накіраваную на паляпшэнне вучэбна-выхаваўчай справы.

У пачатку XX ст. характэрнай рысай жыццядзейнасці гімназій Віленскай вучэбнай акругі з'яўлялася наданне настаўніку выключнай ролі ў арганізацыі і ажыццяўленні вучэбна-выхаваўчага працэсу, а іх своеасабліваць заключалася ў адсутнасці уніфікаванасці (кожнай навучальнай установе акругі былі ўласцівы свае рысы). Гэта тлумачылася прадастаўленнем гімназічным педагогам шырокіх паўнамоцтваў [2, с. 6].

На якасць пастаноўкі вучэбна-выхаваўчай справы ўплывалі глыбокае веданне прадмета, умелае выкарыстанне найноўшых метадык выкладання, шырокі круггляд, усведамленне культуры і яе каштоўнасцей. Пералічаныя

якасці з'яўляліся асноўнымі элементамі прафесійнага майстэрства тагачаснага гімназічнага педагога. Настаўнікі Мінскай мужчынскай гімназіі, напрыклад, добра разумелі тое, што поспехі вучэбна-выхаваўчага працэсу непасрэдна залежаць ад творчага патэнцыялу асобы выкладчыка, яго прафесійнага майстэрства. Таму на пасяджэннях педагогічных саветаў неаднаразова гучала думка аб тым, што настаўнікі, «предъявляя строгие и справедливые требования к учащимся, должны не менее строго относиться к себе» [7, л. 15].

У гісторыка-педагагічнай літаратуры акцэнтуюцца факт паляпшэння метадаў выкладання ў сярэдніх навучальных установах Паўночна-заходняга краю. Новымі сталі такія метады, як тлумачальнае чытанне, экскурсіі. Тым не менш «зубрэнне» засталася і адыгрывала пануючую ролю ў навучанні. Не зменшыўся таксама кантроль з боку царскага ўрада за вучэбна-выхаваўчай справай з мэтай выхавання вучняў у духу вернасці праваслаўю і адданасці самадзяржаўю [4, с. 213].

Асноўным дакументам, які рэгламентаваў дзейнасць настаўнікаў сярэдніх навучальных устаноў перадрэвалюцыйнай Беларусі, з'яўляліся цыркулярныя прадпісанні Папячыцеля Віленскай вучэбнай акругі. Цыркулярныя прадпісанні тычыліся не толькі пастаноўкі і паляпшэння вучэбна-выхаваўчай справы. Яны змяшчалі выразныя ўказанні аб культуры паводзін настаўніка ў адносінах да гімназістаў, іх бацькоў, а таксама калег. Цыркулярамі вызначаўся комплекс прафесійна значных уласцівасцей асобы, валодаць якімі павінен быў педагог-майстар, рэгламентаваўся адукацыйны і метадычны ўзровень настаўніка.

Гуманізацыя вучэбна-выхаваўчай справы ў пачатку XX ст. праяўлялася ў першую чаргу ў змяненні поглядаў педагогаў на задачы навучання і выхавання, знайшла адлюстраванне таксама і ў цыркулярных прадпісаннях Папячыцеля Віленскай вучэбнай акругі. Раней адна з вядучых задач педагогаў заключалася ў асноўным у назіранні за паводзінамі гімназістаў і выпрацоўцы ў іх «прывычки подчинять свою волю требованиям школьной дисциплины и порядка» [7, л. 178]. На мяжы стагоддзяў перадавалі педагогі гімназіі Беларусі заклікалі разумець пад «высшей целью» выхавання і навучання «образование в ученике деятельного и самостоятельного характера», развіццё ініцыятывы і актыўнасці, «чувства собственной ответственности и самодисциплины» [7, л. 178]. У разглядаемы перыяд было распаўсюджана стаўленне да вучня не як да пасіўнага аб'екта педагогічнага ўздзеяння, а як да актыўнай асобы.

Выкананне пастаўленых задач было пад сілу настаўніку-майстру, які імкнуўся не толькі да прафесіянальнага, але і да асабістага ўдасканалвання. Так, згодна з цыркулярным распараджэннем № 12240 ад 31 чэрвеня

1909 г., настаўнікі-інспектары павінны былі ажыццяўляць бесперапыннае назіранне за асобамі, якія былі дапушчаны да выкладчыцкай справы ў якасці настаўніка і накіроўваць аб іх працы водгукі ва ўпраўленне акругі ў канцы вучэбнага года. Водгукі павінны былі быць правяранымі асабістымі назіраннямі дырэктароў гімназій. Пра асоб, якія былі не прыдатныя да працы ў якасці настаўнікаў, таксама накіроўваліся водгукі ў канцы кожнага навучальнага года [9, л. 12].

Папячыцель акругі Н. Чэчулін у цыркулярах неаднаразова звяртаўся да пытанняў паводзін настаўніка. Цыркуляр № 3922 ад 15 лютага 1916 г., напрыклад, змяшчаў указ аб тым, што выкладчыкі «умелой передачей учащимся своих знаний, спокойным, твердым, справедливым и благородным отношением к детям, правильной оценкой их познаний и поведения, в соответствии с успехами и нравственным обликом, должны вызывать в учащихся уважение, доверие и любовь к своим наставникам и руководителям» [8, л. 40].

У цыркуляры № 8005 ад 16 красавіка 1916 г. падкрэслівалася важнасць стварэння ў сярэдніх навучальных установах «доброжелательной и деликатной атмосферы» [10, л. 38]. Сярэдняя школа, звяртаў увагу настаўнікаў папячыцель, павінна станю́ча адрознівацца ад хатніх абставін тых дзяцей, у якіх дома адсутнічаюць станю́чая атмасфера і ўзаемапаразуменне. Школа павінна даваць прыклад належных і адпавядаючых адукаваным людзям узаемаадносін. Толькі ў атмасферы добразычлівасці і далікатнасці, адзначаў далей папячыцель, у дзяцей развіваюцца і замацоўваюцца добрыя разумовыя і маральныя навыкі, «в обстановке же жестокости и грубости развиваются привычки и склонности противоположного характера» [10, л. 38].

Прытрымліваючыся думкі аб тым, што аснова поспеху выкладчыцкай справы закладзена ў асобе і паводзінах самога настаўніка, Н. Чэчулін папярэджваў настаўнікаў ад грубага і недалікатнага абыходжання з дзецьмі і паміж дзецьмі. Грубасць, працягваў ён, сведчыць толькі аб адсутнасці маральнай годнасці і таго, хто яе дапускае. Настаўнік павінен не толькі з беражлівымі адносінамі да самалюбства вучняў паведамляць ім правільныя погляды на ўзаемаадносіны людзей, але і даваць прыклад узаемаадносін, якім маглі кіравацца вучні.

Усе парушэнні дысцыпліны з боку вучняў караліся, але не заставаліся без увагі і тыя выпадкі, калі сам настаўнік даваў падставу для непаразумення.

Папячыцель меркаваў, што прымяненне настаўнікам станю́чых прыёмаў і адмаўленне ад недазволеных у адносінах да вучняў абавязкова станю́ча адлюструецца на дысцыпліне гімназістаў, развіцці ў вучняў пачуцця ўласнай годнасці і павагі да годнасці другіх, заслужыць падзякі грамадства [10, л. 38–39].

Недахоп высокакваліфікаваных педагогічных кадраў у Віленскай навучальнай акрузе абазначыў шэраг патрабаванняў да педагогаў. Настаўнікам без спецыяльнай педагогічнай адукацыі неабходна было самастойна працаваць над педагогічнымі сачыненнямі, як мага часцей наведваць педагогічныя курсы для атрымання новых метадычных звестак па выкладаемым прадмеце, атрымання найбольшай карысці для справы выкладання з метадык і іншых педагогічных прадметаў. Уважлівыя адносіны навучаючага да выконваемай справы, прызнанне і выпраўленне сваіх недахопаў прыводзілі да пераканання, што метадычныя веды – гэта фундамент, на якім настаўнік, той, які ўмела і свядома карыстаецца гэтымі ведамі, зможа ўзвесці свой будынак выкладання [1, с. 628–629].

Якаснай характарыстыкай прафесійнай кваліфікацыі педагога дарэвалюцыйнай гімназі з’яўляўся ўзровень практычнай метадычнай падрыхтоўкі да ўрока. Лічылася, што выдатныя тэарэтычныя веды па прадмеце самі па сабе не гарантуюць паспяховага прымянення іх на практыцы. Поспех выкладання гарантавалі выпрацаваныя практычныя навыкі. У школьнай справе патрэбна было ўменне карыстацца атрыманымі метадычнымі звесткамі, паколькі прыходзілася працаваць з жывымі людзьмі [1, с. 625]. Часам настаўнікамі не ўлічвалася, што метадычныя ўказанні не маюць карысці для шаблоннай працы, а патрабуюць творчай дзейнасці. Метадыкі даюць толькі «указанія ідеала» [1, с. 626], не прымаючы да ўвагі тое, што дзеці па здольнасцях і развіцці вельмі розныя. Выдатна састаўлены канспект урока не мог забяспечыць поспех. Для гэтага неабходны вопыт і вынаходлівасць настаўніка, грунтоўная штодзённая творчая падрыхтоўка «ко всякому даже незначительному уроку, чтобы он принёс действительно пользу и самому малоспособному ученику» [1, с. 626]. Падрыхтоўка настаўніка да кожнага ўрока садзейнічала развіццю майстэрства [3, с. 15].

Сакрэт добрага выкладання заключаўся не толькі ў ведах выкладчыка, але і ва ўменні перадаць свае веды іншым так, каб яны не былі зазубраны, а зрабіліся б вынікам уласнага роздуму вучняў. «Уменье обучать детей – не только наука, но и искусство. А искусству не научишь, <...> необходима практика» [12, с. 7–8].

У практычнай дзейнасці педагог сутыкаецца з неабходнасцю прыставаць метады навучання да асобасных адрозненняў кожнага вучня. Навучанне і па зместе, і па метадазе павінна адпавядаць узроставым і асобасным асаблівасцям навучэнцаў, інакш яно не прынясе карысці, як не адпавядаючае прыродзе навучаемых дзяцей [13, с. 274–275].

Пры падрыхтоўцы да ўрока настаўнік павінен быў адказаць на шэраг пытанняў:

– Якім чынам дадзены ўрок звязаны з раней вывучаным матэрыялам і новым, прызначаным для вывучэння?

– Ці дапаўняюць адзін аднаго ўрокі, ці звязваюцца між сабой, ці зразумелыя не толькі для настаўніка, але і для вучняў адносіны вывучанага да прайдзенага?

– Якія словы, звароты мовы, прыклады, вобразы і наглядныя сродкі дапамогуць зрабіць зразумелай задачу ўрока ўсім дзецям, нават слабейшым?

– Якія практыкаванні павінны быць выкананы пасля тлумачэння новай тэмы для замацавання ведаў і развіцця дзіцячых сіл, як можна выкарыстаць атрыманыя і засвоеныя веды ў жыцці?

З'яўляецца відавочным, што настаўнік-майстра павінен быў накіраваць выкладанне на такія шляхі, які б прыносяць больш карысці, а не на той, які дае менш працы на ўроку настаўніку [1, с. 627]. Выкладаць – гэта паняцце азначала даваць вучням фактычныя веды, крыніцай якіх маглі быць у роўнай ступені падручнік, з'явы прыроды, уласны вопыт настаўніка, заставіць вучняў у кароткі час і з найменшымі намаганнямі, але і з большай карысцю засвоіць матэрыял. «При этом обучении ученикам должны быть преподаны необходимые познания, без которых невозможно двигаться вперед» [13, с. 271–272]. Такое выкладанне развівала фармальныя бакі розуму, яго сілу і гнуткасць.

Адна з галоўных мэт сярэдняй школы заключалася ў развіцці разумовых сіл дзяцей, таму ў навучанні вучняў найбольшае распаўсюджванне атрымаў прыныцп самадзейнасці, сутнасць якога заключалася не ў перадачы гатовых паняццяў і заключэнняў, а ў самастойнай распрацоўцы іх пад кіраўніцтвам настаўніка. Такое выкладанне лічылася самым карысным, але і самым цяжкім, патрабаваўшым ад настаўніка бесперапыннай працы.

Імкнучыся да асобнага ўдасканалвання, настаўнік пачатку мінулага стагоддзя ўсведамляў, што найлепшым дабром для чалавека з'яўляецца задавальненне вышэйшых духоўных запатрабаванняў, а менавіта рэлігійных, маральных, разумовых і эстэтычных. Гэта садзейнічала ўздыму духоўнага жыцця настаўніка, вяло да ажыццяўлення завету Боскага настаўніка «Будьте совершенны» [3, с. 10]. Настаўніку ў большай ступені, чым прадстаўнікам іншых прафесій, адкрыты шлях для дасягнення пастаўленай мэты. Па-першае, настаўнік мае справу з дзецьмі, а па-другое, навучаючы і выходзячы іншых, ён няўхільна павінен клапаціцца і пра уласнае самаўдасканаленне.

У сувязі з гэтым асноўныя шляхі павышэння кваліфікацыі настаўнікаў былі сканцэнтраваны на належнай арганізацыі іх працы, стварэнні магчымасцей для педагагічнай творчасці, самаадукацыі і ўдасканаленні прафесійнага майстэрства. Накірункамі павышэння кваліфікацыі з'яўляліся тэарэтычнае ўдасканаленне агульнанавуковай і педагагічнай падрыхтоўкі, павышэнне практычнага метадычнага ўзроўню, развіццё асобова значных характарыстык [11, с. 225].

Літаратура:

1. А. В. Необходимость подготовки учителя народной школы к урокам / В. А. // Народное образование в Виленском учебном округе. – 1914. – № 12. – С. 625–629.
2. Евдокимова, Е. Л. Гимназическое образование в Беларуси: исторический опыт и тенденции развития (XIX – нач. XX в.) / Е. Л. Евдокимова. – Минск: НИО, 1998. – 141 с.
3. Ельницкий, К. Сельский учитель как профессиональный деятель / К. Ельницкий // Народное образование в Виленском учебном округе. – 1910. – № 2. – С. 9–16.
4. История Белорусской ССР / АН БССР, Ин-т истории; редкол.: И.М. Игнатенко [и др.]. – Минск: Наука и техника, 1977. – 632 с.
5. Ковкель, И. И. История Беларуси с древнейших времён до нашего времени / И. И. Ковкель, Э. С. Ярмусик. – Минск: Аверсэв, 2000. – 592 с.
6. Крот, М. С. Сярэдняя агульнаадукацыйная школа Беларусі ў XX стагоддзі / М. С. Крот. – Мінск: НІА, 2004. – 404 с.
7. НГАБ. Фонд 466. – Оп. 1. – Д. 125. Протоколы заседаний педагогического Совета Минской мужской гимназии.
8. НГАБ. Фонд 468. – Оп. 1. – Д. 714. Минская женская гимназия. Циркуляры Попечителя ВУО об изменении некоторых узаконений о средних учебных заведениях; об организации в средних учебных заведениях воспитательных комиссий для улучшения учебно-воспитательной работы; о правильной постановке физического развития учащихся в каникулярное время и др. вопросам. 18 декабря 1915 года. – 4 февраля 1917 года.
9. НГАБ. Фонд 2416. – Оп. 1. – Д. 1. Циркуляры попечителя Виленского учебного округа, г. Вильно.
10. НГАБ. Фонд 2416. – Оп. 1. – Д. 21. Циркуляры попечителя Виленского учебного округа, г. Вильно.
11. Садовская, И. И. Профессиональное мастерство в практической деятельности учителя среднего учебного заведения предреволюционной Беларуси: сб. науч. тр. / И. И. Садовская. – Минск: РИВШ, 2008. – Вып. 6(11): Исторические и психолого-педагогические науки. – С. 220–226.
12. Степанец, Б. О практических уроках в учительских семинариях // Б. Степанец // Народное образование в Виленском учебном округе. – 1910. – № 3. – С. 6–21.
13. Степанец, Б. О воспитании и обучении / Б. Степанец // Народное образование в Виленском учебном округе. – 1911. – № 4. – С. 268–282.